

TRIS INSOMNIUM

LENI DOCTORES

PATICI COGNITIO

HET PSYCHOLOGISCH INZICHT VAN GALENUS

Wie is er nooit schoolziek geweest? Een plotseling opkomende buikpijn is een laatste redmiddel als de confrontatie met een moeilijk proefwerk onafwendbaar blijkt. Hoe de omgeving van de simulant daarop reageert is sterk van de situatie afhankelijk. Wordt het spel meegespeeld door een begrijpende moeder en een knipogende arts? Moeilijker wordt de beoordeling van simulatie als er grotere belangen op het spel staan: een dreigend ontslag, rechtsvervolging, problemen in de relationele sfeer.

H.F.J. Horstmanshoff

Psychische en somatische klachten zijn vaak moeilijk te scheiden. Ook in de Oudheid worstelden artsen met dit soort vragen. De beroemde arts Galenus (129-ca.-200 n.Chr.) heeft er enkele bladzijden aan gewijd die blijkbaar zoveel weerklank hebben gevonden, dat zij uit een groter werk (zijn commentaar op Hippocrates' Epidemieën) zijn losgemaakt en als apart tractaat zijn overgeleverd onder de titel *Hoe simulanten kunnen worden opgespoord*. Galenus was geboren in de belangrijke Kleinaziatische stad Pergamum (Bergama in het tegenwoordige Turkije), waar de bevolking Grieks sprak. Men realiseert zich niet zo gauw dat in het grote Romeinse rijk van die dagen ruim de helft van de 60-80 mil-

joen inwoners Grieks sprak. Het Grieks sprekende oostelijke deel van het rijk was in menig opzicht welvarender dan het Latijn en allerlei 'barbaarse' talen sprekende westelijke deel van het rijk en gaf in cultureel opzicht de toon aan. Vrijwel alle artsen in het westen, ook in Rome, waren van Griekse afkomst. Galenus was na studie in Pergamum, Smyrna, Corinthe en Alexandrië in 162 in Rome gekomen, waar hij spoedig carrière maakte. Later werd hij zelfs lijfarts van de keizers Marcus Aurelius, Commodus en Septimius Severus. In tientallen geschriften, in het Grieks, vatte hij de medische kennis van zijn tijd samen. Zijn overgeleverde werken, maar een klein deel van zijn totale productie, beslaan nog altijd tweentwintig dikke delen. Galenus heeft meer dan vijftien eeuwen het karakter van de Europese geneeskunde bepaald. Nu worden zijn werken nauwelijks ►

CRISIS PRÆCOGNITIO

AMANTIS DIGNOTIO

PALESTRITE CVRATIO

DISCEPTATIO CVM ALEX HABITA

meer gelezen. Ten onrechte. Want behalve inzicht in de stand van de medische kennis van die dagen geven Galenus' werken ook vaak een goed beeld van het dagelijks leven in de Romeinse Keizertijd.

BUIKPIJN

Ik laat Galenus - in vertaling - zelf aan het woord: 'Ik ken het geval van een man die door zijn medeburgers in de volksvergadering was ontboden. Hij deed alsof hij buikpijn had, om maar niet te behoeven verschijnen. Ik kreeg argwaan en later heeft hij mij toegegeven dat hij niet de waarheid sprak. Hij vroeg mij om warme omslagen, maar hij was niet erg gretig in het vragen om hulp aan mij, terwijl hij toch vroeger door het minste of geringste van streek was. Bovendien wist hij dat enkele dagen eerder een zieke die aan buikpijn leed van zijn klachten was afgekomen door het drankje van Philon te drinken, een geneesmiddel waarom hij mij zeker zou hebben gevraagd als hij echt pijn had geleden. Ook wat daarna gebeurde wees in die richting. Toen de vergadering eenmaal was afgelopen, hield hij op met kreunen, alsof zijn pijn over was. Bovendien was het gezien de levenswijze die hij tot dan toe had geleid, onmogelijk dat hij aan kolieken zou lijden. Gewoonlijk doen zulke klachten zich voor ten gevolge van een indigestie of een kou, maar in zijn geval had zo iets zich niet voorgedaan.' Galenus vermeldt geen verdere bijzonderheden over zijn patiënt. Misschien was hij burger van één van de vele Griekse steden in Klein-Azië, waarvan de stenen met hun inscripties ook nu nog spreken.

Het stadsbestuur werd gevormd door vermogende burgers. Zij vervulden de ambten, waarvoor vaak belangrijke sommen als entree-geld moesten worden betaald, zonder dat er enig salaris tegenover stond. Van deze burgers werd bovendien nog verwacht dat zij met

Arts voor zijn boekenkast.

Romeinse Strigilissarcofaag, New York, Metr. Mus. of Art.

gulle hand weldaden om zich heen strooiden: subsidies voor openbare bouwwerken, sporttoernooien en feesten. Wie zich daaraan wilde onttrekken kon op sancties rekenen. Was onze anonymus daarom zo bang om zich te verantwoorden? 'Het drankje van Philon' is waarschijnlijk een geneesmiddel

geweest waarop een zekere Philon het patent had en dat onder zijn naam werd verkocht.

DE GEZWOLLEN KNIE

De tweede casus voert ons naar de onderste trede van de samenleving, die van de slaven: 'Een andere keer zei iemand dat hij hevige pijn in zijn knie had. Het ging om een slaaf, één van degenen die op reis met hun meester meeren. Ik kreeg het vermoeden dat hij simuleerde, toen bleek dat zijn meester die dag op reis ging en op grond van het karakter van de jongeman. Hij was er juist de man naar om dergelijke verhalen te verzinnen. Ik ondervroeg één van zijn medeslaven, die op hem gesteld waren, om te weten te komen of de jongeman een liefdesrelatie had met een vrouw, waardoor het begrijpelijk zou zijn dat hij thuis wilde blijven als zijn meester voor een tamelijke verre reis het land introk. Zo was het inderdaad. Dat waren de externe omstandigheden. Wat betreft de knie zelf: deze was enorm gezwollen, zodanig dat een leek ervan onder de indruk zou komen. Voor iemand met ervaring op dit terrein was het echter duidelijk dat de zwelling veroorzaakt was door thapsia. Eerder was niets hem overkomen dat een zodanige plotselinge zwelling had kunnen veroorzaken. Hij had niet meer dan de normale afstand gelopen en niemand had hem geslagen. Hij had zich niet bezeerd door over een greppel te springen en vertoonde geen symptoom van plethora en bovendien had hij voordien niet een werkeloos of oververzadigd leven geleid. Maar toen wij hem vroegen naar de aard van zijn pijn, antwoordde hij niet vlug, niet bereidwillig en niet consistent. Toen zijn meester vertrokken was, bracht ik een geneesmiddel aan zonder enige pijnstillende werking, maar wel met het vermogen dat het de warmte die ten gevolge van de thapsia was ontstaan, kon verkoelen. Na één uur kreeg ik hem zover dat hij toegaf dat hij helemaal zonder pijn was. Als die pijn werkelijk door een zwelling ten gevolge van een ontsteking was veroorzaakt, zou hij niet allen niet verdwenen zijn door het verkoelende geneesmiddel, maar zelfs nog zijn verergerd.' Het gaat hier om een slaaf die als begeleider voor zijn meester de weg moest vrij maken. De naam waarmee hij in het Latijn werd aangeduid wordt nu weer dagelijks gebruikt door iedereen die een computer bedient: cursor (voorloper). Voor aanzienlijke personen was de draagstoel één van de comfortabelste transportmiddelen. Speciaal getrainde slaven

droegen, elkaar afwisselend, de draagstoel over het uitgestrekte Romeinse wegennet.

'Een liefdesrelatie met een vrouw...' Wie was die vrouw? Een medeslavin? Slaven konden geen legitieme relatie aangaan. Was de vrouw de meesteres? In dat geval hingen de slaaf zeker straffen boven het hoofd. Beide simulanten hebben een kwaal gekozen die bij hun stand past. Spijsverteringsproblemen waren bij de beter gesitueerden aan de orde van de dag. Zo werd Galenus ook

I. Galenus (midden boven) en zes andere beelden uit het Weense Dioscurideshandschrift, Nationale Bibliotheek

geconsulteerd over de kolieken van de keizer, Marcus Aurelius. De slaaf heeft pijn in dat deel van zijn lichaam dat onmisbaar is om zijn werk te kunnen doen. In zijn commentaar bij deze gevallen doorziet Galenus als een psycholoog de situatie waarin de twee patiënten zich bevinden, houdt rekening met hun leefwijze, karakter en omgeving en stelt vervolgens zijn diagnose. Hij kiest geen partij. Hij geeft de simulerende burger niet aan en verraadt evenmin de

slaaf bij zijn meester. Hij onthoudt zich ook van een moreel oordeel.

DE DAME EN DE ACTEUR

Het psychologisch inzicht van Galenus blijkt ook duidelijk in de volgende casus, die hij beschrijft in zijn *Over de prognose*. 'Ik werd geroepen om een vrouw te onderzoeken van wie men zei dat zij 's nachts wakker lag en zich steeds van de ene op de andere zij draaide. Ik constateerde dat zij geen koorts

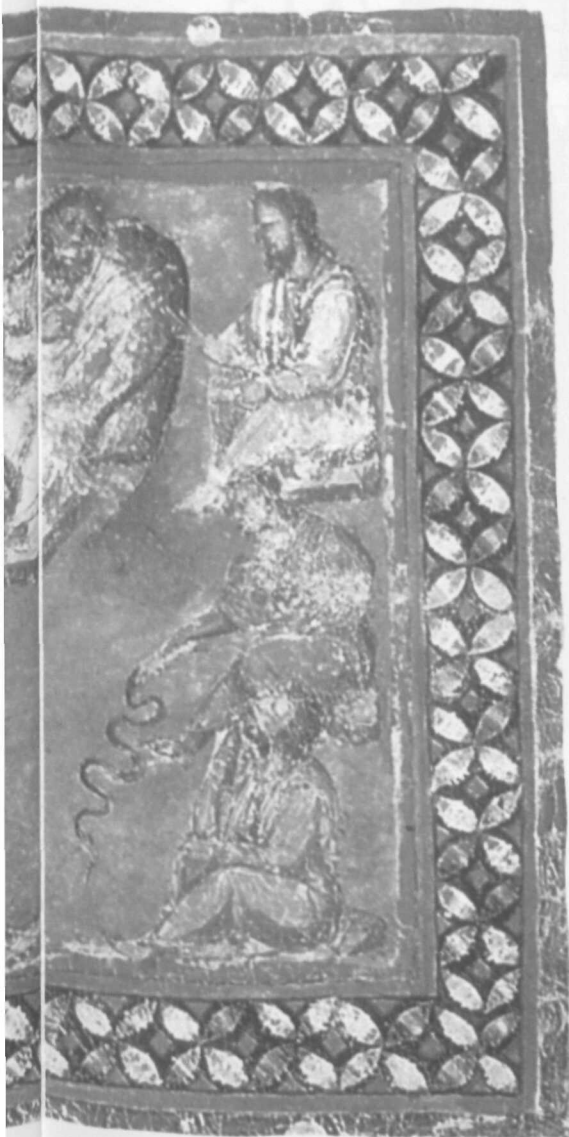
deerde ik dat zij aan twee kwalen kon lijden: aan een melancholische depressie of aan zorgen die zij niet wilde bekennen. Ik stelde dus een grondiger onderzoek uit tot de volgende dag. Bij mijn aankomst hoorde ik dadelijk van de dienstdoende kamenier dat mevrouw mij op dat moment onmogelijk kon ontvangen. Daar ik bij mijn volgende bezoek hetzelfde te horen kreeg, kwam ik nog een derde keer. Het meisje zei me weg te gaan, 'dat mevrouw niet gestoord wilde worden'. Ik wist echter dat de patiënte zich gebaad had en een normale maaltijd had genuttigd na mijn vertrek. Ik kwam dus de volgende dag terug en in een gesprek onder vier ogen met het meisje over diverse zaken ontdekte ik dat de dame in kwestie zonder twijfel door een verdriet werd geplaagd. Door welk verdriet ontdekte ik vij toeval, zoals, naar ik meen, ook Erasistratus overkwam. Toen ik namelijk geconstateerd had dat er geen sprake was van een fysieke aandoening, maar dat de vrouw aan een psychische kwaal leed, wilde het toeval dat precies op het moment van mijn visite aan haar de juistheid van mijn vermoeden werd bevestigd. Een man die uit het theater kwam zei dat hij Pylades had zien dansen. Haar gezichtsuitdrukking en gelaatskleur veranderden. Terwijl ik dit waarnam legde ik mijn hand op de pols van de vrouw en merkte dat haar pols plotseling zeer onregelmatig werd in verschillende opzichten, wat een duidelijk symptoom is van psychische verwarring. Hetzelfde verschijnsel doet zich voor bij mensen die zich ergens ongerust over maken. De volgende dag zei ik tegen één van mijn assistenten dat hij, wanneer ik een visite bracht bij de vrouw, vlak na mij moest komen met de mededeling aan mij dat Morphus die dag zou dansen. Toen hij dat bericht had gebracht constateerde ik dat de pols onveranderd bleef. Toen ik de volgende dag een soortgelijke aankondiging liet doen over het derde lid van de dansgroep bleef haar pols eveneens onveranderd. Op de vierde avond lette ik heel scherp op, toen werd bericht dat Pylades danste. Ik zag dat haar pols direct hevig van slag raakte. Zo ontdekte ik dat de vrouw verliefd was op Pylades. De daarop volgende dagen lette ik scherp op en mijn conclusie werd bevestigd.'

DE VROUW VAN IUSTUS

In dit geval is de patiënte iets beter bekend. Elders noemt Galenus haar 'de vrouw van Iustus'. Met zekerheid zijn zij niet te identificeren. In elk geval zijn zij

Thapsia garganica is een schermbloemige plant, afkomstig van het eiland Thapsos, gebruikt als braakmiddel, dat bij uitwendig gebruik grote zwellingen kan veroorzaken. *Plethora* is een term uit de antieke humoraalpathologie. Ook de 'verkoelende' werking van het geneesmiddel moet in die context worden verstaan. Ziekten wordt veroorzaakt door een teveel of tekort aan één van de vier lichaamssappen die ieder ook nog bepaalde kwaliteiten hebben: bloed (vochtig en warm), slijm (vochtig en koud), zwarte gal (droog en koud) en gele gal (warm en droog). De juiste menging (temperamentum) garandeert gezondheid. Een teveel (*plethora*) moet worden opgeheven door aderen laten, braken of clysteren.

rijk. Zij beschikken over personeel en kunnen het zich veroorloven de arts voor de kwaal van mevrouw meermalen te laten komen. Acteurs hoorden officieel op de onderste trede van de maatschappelijke ladder thuis, ondanks hun vaak grote populariteit en rijkdom. De echtgenoot die zijn vrouw betrapte met een acteur kon hen volgens Romeins recht ter plekke doden, of tenminste het huwelijk ontbinden. Geen wonder dus dat de vrouw nerveuze klachten vertoonde. Er zijn inderdaad uit deze periode uit inscripties enige acteurs bekend die de naam Pylades dragen. Belangwekkend is ook hier weer de methode die Galenus volgt: hij begint, uitgaande van de symptomen, te zoeken naar een fysieke kwaal, maar concludeert dan dat die niet te vinden is. Eliminerend komt hij tot de conclusie dat de symptomen, zoals dat tegenwoordig heet, psychogeen zijn. Dan zijn er twee mogelijkheden: melancholie of verzwegen zorgen. Zijn conclusie trekt hij pas na verder diagnostisch onderzoek op basis van een hypothese. Hij kent zijn patiënten en neemt de tijd voor hen, ook voor een slaaf. Dit klinkt allemaal heel wetenschappelijk, en Galenus streeft die wetenschappelijkheid ook na, maar we mogen de literaire aspecten niet uit het oog verliezen. Van Erasistratus, de befaamde Alexandrijnse arts uit de 3e eeuw v.C., worden soortgelijke verhalen overgeleverd. Galenus, kundig maar ook ijdel, schaart zichzelf door dit verhaal onder de beroemde artsen. ◀

roemde artsen uit de Oudheid. Miniatuur uit Bibliotheek, Cod. med. gr. I.

had en ondervroeg haar tot in het detail over al haar wederwaardigheden waarvan wij weten dat zij als aanleiding tot haar slapeloosheid zouden kunnen gelden. Zij antwoordde slechts aarzelend of helemaal niet, als om aan te tonen dat mijn vragen zinloos waren. Uiteindelijk draaide zij zich om, begroef zich helemaal onder de dekens die op haar lagen en bedekte haar hoofd met een slijp van een omslagdoek alsof ze wilde gaan slapen. Bij mijn vertrek conclu-

